

РОЗВИТОК ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ

К.В.Терещенко

молодший науковий співробітник

Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України

У статті розглядаються різні аспекти розвитку етнічної толерантності працівників освіти. Досліджено складові етнічної толерантності, рівні вираженості національної та етнічної ідентичності освітян. Проаналізовано зв'язки між рівнями розвитку складових етнічної толерантності та рівнями вираженості національної та етнічної ідентичності педагогічних працівників.

Ключові слова: етнічна толерантність, етнічна ідентичність, національна ідентичність, настанова.

В умовах глобалізації проблема розвитку етнічної толерантності стає все більш актуальною. Останнім часом у світі набувають значення з одного боку тенденції зростання вираженості етнічної ідентичності, з іншого – формування толерантної взаємодії між представниками різних культур та етносів.

У психологічній науці під толерантністю розуміють “відсутність або послаблення реагування на який-небудь несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його дії” [10]. В соціальному контексті толерантність розглядається більш широко як здатність людини, спільноти, держави чути і поважати думку інших людей, невороже ставитися до думок, що відрізняються від власної [1; 3; 9; 11].

Вивченням причин толерантної/інтолерантної поведінки у міжетнічних стосунках займалися зарубіжні вчені (Дж.Беррі, М.Плізент, Г.Теджфел, Дж.Тернер, Л.Хагендорн), російські вчені (В.Агєєв, Н.М.Лебедева, Г.У.Солдатова, Т.Г.Стефаненко, Є.І.Шлягіна), вітчизняні вчені (П.І.Гнатенко, К.В.Коростеліна, В.М.Павленко). На думку деяких дослідників, існує тісний зв'язок між ідентичністю й толерантністю, “зокрема, позитивна групова ідентичність призводить до толерантності, а втрата цієї ідентичності – до нетерпимості, екстремізму” [3]. Наприклад, дослідження, проведені О.В.Черновою в Росії [16], не тільки довели вірність гіпотези про зв'язок громадянської ідентичності з етнічною толерантністю, але дозволили встановити прямо пропорційну залежність між ними: більш висока значущість загальноросійської (громадянської) ідентичності корелювала з більшим ступенем етнічної толерантності.

У свою чергу Є.І.Шлягіна [17] відмічає, що етнічна толерантність особистості залежить від спрямованості та змісту аутостереотипів та гетеростереотипів. Дослідники відмічають, що негативні ставлення до представників інших

етнічних груп часто асоційовані з недостатньою інформованістю про об'єкт взаємодії, і навпаки, позитивне ставлення до чужої групи супроводжується також більш об'єктивною оцінкою параметра, що вивчається [3; 5].

Автори багатьох досліджень [5; 6; 14; 15] вказують на значення розробки програм національного виховання молоді та проведення у навчальних закладах заходів, спрямованих на розвиток етнічної толерантності. При цьому толерантне ставлення з боку студентів до представників інших етносів розглядається як частина їх загальної комунікативної культури [2]. Зокрема, визнаючи, що важливим завданням вищого педагогічного навчального закладу є пошук шляхів формування етнічної самосвідомості студентів, В.Ю.Хотинець [15] у ході формуючого експерименту пропонує включити в навчальну програму спецкурси “Етнографія народу”, “Основи етнопсихології”, “Культура і психологія народу”, ознайомлення з досягненнями народу, зустрічі з народними творчими колективами, а також сприяти формуванню етнічного світосприйняття через консультативну та психокорекційну роботу.

Тоді як чимало робіт присвячено аналізу аспектів етнічної толерантності молоді, що навчається [4; 8; 12; 16], проблема дослідження розвитку етнічної толерантності педагогічних працівників залишається недостатньо розробленою. *Метою даного дослідження* є аналіз рівня розвитку етнічної толерантності працівників освіти.

У дослідженні приймали участь 139 працівників освіти різних регіонів України: Києва (центральна Україна), Сум (північно-східна Україна), Кам'янця-Подільського (південно-західна Україна). Вибірка складається з 85 жінок та 54 чоловіків.

Для дослідження використовували опитувальник, розроблений в рамках проекту INTAS в Україні. Опитувальник складається з 90 пи-

тань. Респонденти висловлювали своє ставлення до кожного наведеного судження за 5-ти бальною шкалою, де "1" - означає повну незгоду, "2" - часткову незгоду, "3" - важко сказати, "4" - часткова згода, "5" - повна згода.

Складові *етнічної толерантності* аналізували, оцінюючи ставлення респондентів до набору тверджень. Результати

дослідження показали, що дві третини опитаних працівників освіти (66,7 %) погоджуються з тим, що "Необхідно допомагати представникам всіх національностей зберігати свою культуру" (див. табл. 1). Між тим лише 0,8 % працівників освіти не підтримують це висловлення.

Таблиця 1.

**Складові етнічної толерантності працівників освіти
(у % від загальної кількості опитаних)**

№ з/п	Твердження	Так, згоден	Скоріше згоден	Важко сказати	Скоріше не згоден	Ні, не згоден
1	"Необхідно допомагати представникам всіх національностей зберігати свою культуру"	66,7	15,9	12,7	4,0	0,8
2	"Люди повинні більше знати про звичаї та культуру інших народів"	69,8	7,9	16,7	3,2	2,4
3	"Представники всіх національностей повинні мати право відкривати свої школи"	61,1	12,7	16,7	5,6	4,0
4	"Представники всіх національностей повинні мати право створювати свої політичні організації"	40,3	16,0	17,6	9,6	15,2
5	"Кожен, хто давно живе в Україні, має право отримати українське громадянство"	63,2	16,0	13,6	4,0	3,2
6	"Чим менше людей різних національностей живе в країні, тим краще"	18,4	19,3	1 3,2	10,5	38,6

Переважна більшість (69,8 %) освітян підтримують твердження: "Люди повинні більше знати про звичаї та культуру інших народів". Лише 2,4 % опитаних не погоджуються з цим твердженням.

Що стосується прав національних меншин, більше половини (61,1 %) працівників освіти вважають, що "Представники всіх національностей повинні мати право відкривати свої школи". Водночас 4,0 % респондентів не погоджуються з цим твердженням.

Деяко менший відсоток (40,3 %) опитаних повністю погоджуються з тим, що "Представники всіх національностей повинні мати право створювати свої політичні організації". З цим твердженням незгодні майже втричі менше (15,2 %) респондентів.

Більше половини (63,2 %) освітян вважає, що "Кожен, хто давно живе в Україні, має право отримати українське громадянство". У той час лише 3,2 % опитаних цілком не погоджуються з цим висловлюванням.

Лише 18,4 % працівників освіти цілком підтримують твердження "Чим менше людей різних національностей живе в країні, тим краще". Водночас більше третини (38,6 %) опитаних не погоджуються з цим висловлюванням.

працівників освіти не підтримують це висловлювання.

Таким чином можна констатувати, що більше половини респондентів мають виражену етнічну толерантність за багатьма складовими. Разом з тим майже п'ята частина опитаних працівників освіти проявляє негативне ставлення до поліетнічності суспільства.

З огляду на результати, яких було отримано, доцільним є створення та впровадження у навчальних закладах *тренінгової програми* з розвитку етнічної толерантності педагогічних працівників та студентів. З метою сприяння розвитку толерантного ставлення працівників освіти до національно-етнічних питань в умовах поліетнічного суспільства нами було розроблено тренінг "*Розвиток етнічної толерантності персоналу як чинник успішного введення змін в освітніх організаціях*" [13]. Цей тренінг може бути застосований у ході підготовки персоналу загальноосвітніх та вищих навчальних закладів.

На другому етапі дослідження було проаналізовано взаємозв'язок між складовими етнічної толерантності та вираженістю *національної та етнічної ідентичності*. Встановлено, що переважна більшість (73,7 %) опитаних працівників освіти погоджуються з тим, що "Необхідно допомагати представникам всіх національностей зберігати свою культуру".

респондентів характеризується вираженою ідентичністю до українського громадянства та вважають себе громадянами України (див. табл. 2). Лише 3,5 % опитаних цілком не погоджуються з твердженням “Я – громадянин України”. Ці дані перевищують ті, що було от-

римано В.М.Павленко і П.І.Гнатенко [7] в 1996 р. для східних областей України, де ідентичність до українського громадянства склала в українських та російських респондентів відповідно 32,0 % і 27,0 %.

Таблиця 2.

**Типи ідентичності та патріотичні настанови працівників освіти
(у % від загальної кількості опитаних)**

№ з/п	Типи ідентичності та настанови	Так, згоден	Скоріше згоден	Важко сказати	Скоріше не згоден	Ні, не згоден
1	Ідентичність до українського громадянства	73,7	7,0	9,6	6,1	3,5
2	Ідентичність до української народності	54,8	13,0	18,3	4,3	9,6
3	Прив'язаність до України	55,2	8,8	24,8	8,8	2,4
4	Гордість за Україну	38,7	21,8	21,8	6,7	10,9

Результати дослідження показали, що ідентичність до українського народу виражена у більш ніж половини (54,8 %) опитаних працівників освіти. Водночас в кілька разів менше (9,6 %) освітян не вважають себе представниками українського народу.

Аналіз *патріотичних настанов* освітян показав, що більше половини працівників освіти (55,2 %) повністю приймають твердження “Я прив'язаний до України”, у той час як тільки 2,4 % працівників освіти не підтримують це твердження. Дещо менша частина (38,7 %) опитаних підтримують висловлення “Я відчуваю гордість за Україну”. Між тим лише 10,9 % працівників освіти цілком не погоджуються з цим висловленням.

Встановлено позитивний кореляційний зв'язок між складовими етнічної толерантності та ідентичністю до українського громадянства. Зокрема, коефіцієнт кореляції (r) між рівнем вираженості ідентичності до українського громадянства працівників освіти та такими складовими, як “Необхідність допомагати представникам всіх національностей зберігати

свою культуру”, “Люди повинні більше знати про звичаї та культуру інших народів”, “Представники всіх національностей повинні мати право відкривати свої школи”, склав від 0,3 до 0,4 (див. табл. 3). Значення коефіцієнту кореляції між вищезгаданими складовими етнічної толерантності й вираженістю патріотичної настанови “Прив'язаність до України” коливалося у межах від 0,3 до 0,5, що свідчить про наявність слабкої кореляції.

Результати дослідження показали наявність дуже слабкого кореляційного зв'язку між складовими етнічної толерантності освітян та ідентичністю до української народності й практичну відсутність зв'язку між компонентами етнічної толерантності та настановою “Гордість за Україну”. Серед інших складових етнічної толерантності кореляційний зв'язок між компонентом “Представники всіх національностей мають право створювати свої політичні організації” й типами ідентичності та патріотичними настановами освітян виявився найслабкішим, що може бути пов'язано з політичним підґрунтям цього питання.

Таблиця 3.

Кореляційні зв'язки між складовими етнічної толерантності й типами ідентичності та патріотичними настановами працівників освіти (r)

№ з/п	Складові	Ідентичність до українського громадянства	Ідентичність до української народності	Прив'язаність до України	Гордість за Україну
1	“Необхідно допомагати представникам всіх національностей зберігати свою культуру”	0,362	0,073	0,421	0,027
2	“Люди повинні більше знати про звичаї та культуру інших народів”	0,357	0,011	0,452	0,041
3	“Представники всіх національностей повинні мати право відкривати свої школи”	0,302	0,164	0,329	-0,020
4	“Представники всіх національностей повинні мати право створювати свої політичні організації”	0,010	0,161	0,070	0,026

5.	“Кожен, хто давно живе в Україні, має право отримати українське громадянство”	0,166	0,029	0,383	0,183
----	---	-------	-------	-------	-------

Таким чином результати дослідження показали, що переважна частина працівників освіти має виражену ідентичність до українського громадянства, тоді як ідентичність до українського народу є менш вираженою. Разом з тим встановлено, що національна ідентичність більш тісно корелює з складовими етнічної толерантності, ніж етнічна ідентичність. На основі результатів дослідження та теоретичного аналізу проблеми можна припустити, що становленню етнічної толерантності працівників освіти сприятиме психокорекційна робота, спрямована як на розвиток складових етнічної толерантності, так і на розвиток національної та етнічної ідентичності освітян.

Отже, можна зробити наступні висновки.

1. Більше половини опитаних працівників освіти мають виражену етнічну толерантність за багатьма складовими. Разом з тим майже п'ята

частина опитаних працівників освіти проявляє негативне ставлення до поліетнічності суспільства.

2. Переважна частина працівників освіти характеризується високим рівнем розвитку ідентичності до українського громадянства, тоді як ідентичність до українського народу є менш вираженою.

3. Встановлено взаємозв'язок між складовими етнічної толерантності з одного боку та ідентичністю до українського громадянства та ідентичністю до українського народу з іншого боку. При цьому кореляційний зв'язок між рівнями розвитку етнічної толерантності та національної ідентичності є сильнішим, ніж між рівнями розвитку етнічної толерантності та етнічної ідентичності.

4. Доцільним, на наш погляд, є розробка та впровадження у рамках підготовки персоналу освітніх організацій тренінгової програми з розвитку етнічної толерантності педагогічних працівників.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Винославська О.В., Малигіна М.П.* Людські стосунки: Навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і доповн. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 142 с.
2. *Винославська О.В., Андрійченко Н.Г.* Розвиток практичної компоненти комунікативної компетентності студентів технічного університету // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 12. – С. 65-69.
3. *Иванова Н.Л.* Идентичность и толерантность: соотношение этнических и профессиональных стереотипов // Вопросы психологии. – 2004. – № 6. – С. 54-63.
4. *Карамушка Л.М.* Психологія управління закладами середньої освіти. – К.: Ніка-Центр, 2000. – 332 с.
5. *Кияшко Л.О.* Подолання негативних етностереотипів та формування толерантної взаємодії молоді різних національностей // Актуальні проблеми психології. Том. I.: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К.: Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2001. – Ч. 9. – С. 20-23.
6. *Кононенко П., Сазоненко Г., Галіцина Л.* Громадянин України XXI сторіччя: Концепція національного виховання Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка // Освіта і управління. – 1998. – Т.2. – № 1. – С.13-21.
7. *Коростелина К.В.* Социальная идентичность и конфликт. Выпуск 2. Исследование социальной идентичности: на пути примирения в Крыму. – Симферополь, Издательство «Доля», 2003. – 360 с.
8. *Павленко В.Н., Кряж И.В., Барретт М.* Этнические и национальные идентификации и представления у украинских детей и подростков // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23. – № 5. – С. 60-72.
9. *Павленко В.М., Талгін С.О.* Етнопсихологія: навчальний посібник. – К.: Сфера, 1999. – 408 с.
10. *Психологический словарь* / Под ред. А.В. Петровского, М.Г.Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
11. *Солдатова Г.У.* Психология межэтнической напряженности. – М.: Смысл, 1998. – 389 с.

12. *Соснин В.А.* Культура и межгрупповые процессы: этноцентризм, конфликты и тенденции национальной идентификации подростков // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 1. – С. 50-60.
13. *Технологія підготовки персоналу освітніх організацій до роботи в умовах соціально-економічних змін: Навчально-методичний посібник / За ред. Л.М. Карамушки.* – Біла церква: КОІПОПК, 2008. – 100 с.
14. *Філіпчук Г.Г.* Проблеми етнокультури в змісті шкільної освіти // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С.53-59.
15. *Хотинець В.Ю.* Формирование этнического самосознания студентов в процессе обучения в ВУЗе // Вопросы психологии. – 1998. – № 3. – С. 31-43.
16. *Чернова О.В.* Этническая толерантность старшеклассников: главные итоги эмпирического исследования // Журнал прикладной психологии. – 2005. – № 2-3. – С. 82-100.
17. *Шлягина Е.И., Ениколопов С.Н.* Методы исследования этнической толерантности личности // Методы этнопсихологического исследования. – М., 1993. – С. 28-54.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2008 р.

